

Баймуратов М.О.,

завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету, д.ю.н., професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Федоров І. В.,

здобувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

ПРІОРИТЕТИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЩОДО СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

У статті досліджуються пріоритети локальної демократії щодо становлення соціальної роботи в територіальній громаді, аналізуються онтологічні та телеологічні домінанти відносно становлення та розвитку такого виду діяльності.

В статье исследуются приоритеты локальной демократии относительно становления социальной работы в территориальной громаде, анализируются онтологические и телеологические доминанты по становлению и развитию такого вида деятельности.

In the article priorities of local democracy are probed in relation to becoming of social work in territorial mass, ontological and teleological dominants are analysed on becoming and development of such type of activity.

Постановка проблеми. Становлення такого напряму діяльності органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), як соціальна робота, є свідченням важливих трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. У процесі соціального відновлення держави і суспільства виявляється об'єктивна тенденція до децентралізації державної влади, що знаходить своє відображення в зростанні ролі і значення територіальних громад (далі – ТГ), у рамках яких ОМСВ самостійно здійснюють управлінські функції в певних сферах життєдіяльності.

На місцевому рівні такий процес самоорганізації й управління полягає у формуванні двох інституціональних складових управлінської діяльності: 1) предметів відання ОМСВ у певній сфері громадського життя, що передують формуванню компетенції в профільній сфері; 2) внутрішніх структур муніципального організму, що призначені для вирішення завдань, які стоять перед ним, у даних конкретних умовах, а також у зміні цих структур, якщо згодом змінюються завдання чи умови їх вирішення.

Зазначені зміни дуже чуйно реагують на будь-які зміни в соціальному середовищі, сформованому ТГ. До таких новацій належать інституціоналізація, статутарне функціонування і модифікація локального системного комплексу соціальної роботи, здійснюваної в ТГ.

Ступінь наукової розробки теми. Сучасна юридична наука приділяє достатньо уваги вивченню основоположних засад функціонування інститутів публічної самоврядної влади. Зокрема, поняття, систему, принципи та організаційно-правові форми її здійснення викладено в працях В.Б. Авер'янова, Г. В. Атаманчука, М.О. Баймуратова, В.А. Григор'єва, І.А. Грицяка, В.В. Копейчикова, Н.Р. Нижник, Н.М. Мироненко, В.М. Олуйка, О.Ф. Фрицького, В.В. Цветкова та інших. Теоретико-правові проблеми місцевого самоврядування (далі – МСВ), у тому числі й засади його відносин з іншими суб'єктами права, державними та недержавними інституціями, досліджувались в роботах Б.П. Андресюка, М.О. Баймуратова, Ю.Ю. Бальція, О.В. Батанова, М.М. Гуренко-Вайцман, О.В. Зайчука, А.Р. Крусян, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Сіренка, А.О. Селіванова, Є.А. Тихонової, О.Л. Копиленка, Т.О. Костецької, В.В. Кравченка, М.І. Корнієнка, В.С. Куйбіди, П.М. Любченка, А.Р. Малюка, М.П. Орзіх, Б.А. Пережняка, В.Ф. Погорілка, О.В. Приєшкіної, Р.Т. Чернеги, О.Н. Ярмиша, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та ін.

Різноманітні аспекти ролі і місця взаємодії ОМСВ з іншими соціально-правовими інституціями висвітлювалися в роботах вітчизняних та зарубіжних учених І.І. Боброва, І.П. Бутка, А. Газаряна, Р.К. Давидова, А.П. Зайця, В.М. Кампа, В. В. Корженка, В.І. Крусса, О.В. Марцеляка, В.О. Серьогіна, І.П. Сторожук, В.Д. Яворського тощо. Однак, незважаючи на наявність великого переліку наукових праць, присвячених проблемам МСВ як соціально-правового феномену, що функціонує в сфері та у формі діяльності ТГ та сформованих ними ОМСВ, фактично поза увагою вчених залишилися принципові питання відносно того, що саме МСВ є інститутом громадянського суспільства, який нерозривно пов'язаний з іншими інститутами такого суспільства, більш того, воно суттєво та позитивно впливає на локальний розвиток. Сучасний стан теорії і практики МСВ, ОМСВ, а також відсутність комплексних монографічних досліджень, присвячених ролі ОМСВ в становленні соціальної роботи в ТГі, зумовили вибір теми статті, *метою* якої є виявлення пріоритетів локальної демократії щодо становлення соціальної роботи саме в ТГ.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння аксіологічного значення і виявлення екзистенціального потенціалу проблематики статті, варто дати дефінітивне визначення соціальної роботи і відмежувати її від інших суміжних і подібних термінів і понять, застосованих для характеристики діяльності профільного характеру.

Термін «соціальний захист» використовується в Конституції України (ст. 46 і ін.), у національному законодавстві, науковій і публіцистичній літературі, у зарубіжній юридичній практиці. Цей термін по-різному тлумачиться в законодавчому й іншому нормативно-правовому актах. На думку Н. Б. Болотіної, у науковій літературі неодноразово робилися спроби досліджувати цей феномен соціального і політичного буття і досягти його загального розуміння, але вони закінчилися невдачею [1].

Разом з тим у доктрині існує позиція про визнання полісемантичності терміна «соціальний захист» (social protection), тлумачення і застосування його в широкому, вузькому і додатковому значеннях.

У широкому розумінні соціальний захист становить собою зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У цьому аспекті елементи соціального захисту властиві різним сферам суспільних відносин, у яких реалізуються соціальні права громадян, – сферам застосування праці, соціального страхування, соціальної допомоги, охорони здоров'я, освіти, житлової політики [2].

На думку російського вченого О. Є. Мачульської, під соціальним захистом у широкому смислі розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, створення умов для самовираження і затвердження в житті [3]. Таким чином, якщо розуміння соціального захисту в широкому смислі зводиться до вирішення стратегічних завдань держави, що мають виходити на всі її основні функції, то розуміння досліджуваного феномена у вузькому смислі веде до його визначеної «приземленості», локальності.

Отже, розуміння соціального захисту у вузькому смислі означає соціально-захисну діяльність держави із захисту населення від негативних наслідків соціальних ризиків [4]. Варто зазначити особливості даного формулювання, що прямо вказують на: а) локальний характер соціально-захисної діяльності держави; б) її спосіб – захист; в) її суб'єктів – населення; г) її об'єкт – негативні наслідки соціальних ризиків.

Французька дослідниця А. В. Життлер відзначає, що сфера дії соціального захисту може бути обкреслена трьома великими комплексами: соціальним забезпеченням, соціальною допомогою і додатковим соціальним захистом [5]. Така позиція, на думку Н. Б. Болотіної, найбільше відповідає системі державного соціального захисту, що складається, зокрема, і в Україні [6]. Однозначно, як тільки про діяльність держави, говорить про соціальний захист М. В. Баглай, розуміючи під ним систему заходів, вживаних державою з метою забезпечення соціального благополуччя населення [7].

Таким чином, під *соціальним захистом* варто розуміти систему заходів, вживаних державою та її різними структурами із забезпечення гарантованих мінімально достатніх умов життя, підтримки життєзабезпечення і діяльного існування людини, тобто захист населення від різних соціальних ризиків.

У додатковому, частковому аспекті соціальний захист (підтримку) можна трактувати як спеціальні міри, спрямовані на підтримку умов, достатніх для існування «слабких» соціальних груп, окремих родин, осіб, що зазнають нужду в процесі своєї життєдіяльності й діяльного існування.

Термін «соціальна допомога» є більш вузьким стосовно терміна «соціальний захист», він носить більш конкретний, предметний і «приземлений» характер. Ним позначається система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються окремим особам чи групам населення соціальною службою. Їхньою метою є подолання чи зм'якшення життєвих труднощів, підтримка їхнього соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві.

Аналізуючи соціальну допомогу в контексті соціального забезпечення, П. П. Шляхтун виділяє суб'єкти, які її надають. До них належать органи держави й ОМСВ, що надають її особам, які мають потребу в допомозі, але не мають права на забезпечення з фондів соціального страхування чи одержують з цих фондів настільки малу допомогу, що не можуть за її рахунок нормально існувати [8].

Зазначений автор виділяє види соціальної допомоги – наприклад, допомога малозабезпеченим родинам, допомога по вагітності й пологах, допомога багатодітним і самотнім матерям і т. д. Інші дослідники, О. Я. Лазор і О. Д. Лазор, відносять до них компенсацію за втрату доходів у зв'язку з хворобою чи тимчасовою непрацездатністю, виплати старим, виплати безробітним і постійно непрацездатним, допомогу родинам на дітей і вартість допомоги соціального забезпечення [9].

Разом з тим зазначені вище автори відрізняють від соціальної допомоги *соціальне обслуговування*, під яким розуміють вид соціальної дії з надання безкоштовно чи на пільгових умовах, на компенсаційних чи благодійних принципах різних соціальних послуг з метою задоволення духовних, естетичних, моральних, освітніх, лікувально-оздоровчих, матеріальних і інших інтересів людей [10]. До зазначеного списку П. П. Шляхтун додає здійснення соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг, здійснення соціальної реабілітації і реабілітації громадян, що опинилися у складній життєвій ситуації. Він же відносить до видів соціального забезпечення обслуговування старих і інвалідів у спеціальних установах (будинках-інтернатах для старих і інвалідів, для дітей-інвалідів і т. д.), професійне навчання і працевлаштування інвалідів, протезування і т. д. Важливим тут є вказівка на те, що соціальне обслуговування здійснюється за рахунок держави й ОМСВ [11].

Соціальна робота за своїм предметним і об'єктним складом, на перший погляд, може бути залічена до соціального обслуговування. Але системний аналіз цього поняття дає можливість визначити її або як складову, але в той самий час і самостійну частину соціального обслуговування, або як більш великий блок, що поєднує в собі й соціальне обслуговування, і соціальну підтримку. Ми є прихильниками другої позиції.

Підтвердженням правильності обраного нами підходу є доктринальне визначення досліджуваного феномена. Соціальну роботу варто розуміти як специфічний різновид людської діяльності,

телеологічною домінантою (метою) якої виступає оптимізація здійснення суб'єктивної ролі людей у всіх сферах життя суспільства в процесі життєзабезпечення і діяльного існування особистості, родини, соціальних і інших груп і верств у суспільстві [12]. Під соціальною роботою Р. Баркер пропонує розуміти вид професійної діяльності, спрямований на надання допомоги індивідам, групам індивідів, громадам, що опинилися у важкій життєвій ситуації, у досягненні, відновленні чи посиленні здатності до психосоціального функціонування [13]. На думку О. І. Холостової, соціальна робота становить собою діяльність з надання допомоги індивідам, родинам, групам у реалізації їхніх соціальних прав і в компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних і інших недоліків, що перешкоджають повноцінному соціальному функціонуванню [14]. У Словнику-довіднику із соціальної роботи М. А. Гуліна визначає її як специфічний вид професійної діяльності, надання державного і недержавного сприяння людині з метою забезпечення культурного, соціального і матеріального рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб [15]. В енциклопедії «Соціальна політика» М. А. Волгін трактує соціальну роботу як вид професійної діяльності, заснований на предметно-інтегрованих, міждисциплінарних прийомах формування, підтримки, реабілітації стійкої соціальної інтеграції чи реінтеграції окремої особистості та груп [16].

Приблизно в такий самий спосіб визначається соціальна робота у Вікіпедії (Вільній енциклопедії). Тут вона розуміється як професійна діяльність з організації допомоги і взаємодопомоги людям і групам, що потрапили у важкі життєві ситуації, їх психосоціальної реабілітації й інтеграції. У найзагальнішому вигляді соціальна робота становить собою складне суспільне явище, самостійну сферу науково-практичного знання, професію і навчальну дисципліну [17]. Дуже образно визначає дефініцію соціальної роботи А. І. Кравченко. У своєму Короткому соціологічному словнику він трактує її як прикладну міждисциплінарну сферу знань і практичних дій, орієнтовану на допомогу соціальним аутсайдерам (безробітним, старим, інвалідам, незаможним, багатодітним). Тут також відзначається, що соціальна робота виступає сферою практичного прикладення соціологічних, психологічних, медичних і педагогічних принципів до вирішення проблем, що відображають суспільне й індивідуальне неблагополуччя [18]. Здається, що дане формулювання містить необхідний склад суб'єктів (соціальні аутсайтери – безробітні, старі, інваліди, незаможні, багатодітні); визначає об'єктний склад даного феномена (прикладна міждисциплінарна сфера знань і практичних дій, орієнтована на допомогу); указує на зміст відповідних суспільних відносин, що набувають важливого соціального значення і мають важливе соціальне призначення (сфера практичного прикладення соціологічних, психологічних, медичних і педагогічних принципів до вирішення проблем, що відображають суспільне й індивідуальне неблагополуччя).

Становить прагматичний інтерес і легальне визначення значимості соціальної роботи, що було прийнято Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи (International Association of Schools of Social Work) і Міжнародною федерацією соціальних працівників (International Federation of Social Workers) 27 червня 2001 року на конференції в Копенгагені (Данія). Учасники конференції відзначили, що «професійна діяльність соціальних працівників сприяє суспільним змінам, вирішенню проблем людських відносин; сприяє зміцненню здібностей до функціонального існування в суспільстві та звільненню людей з метою підвищення їх рівня благополуччя. Використовуючи теорії поведінки людини і суспільних систем, системна робота сприяє взаємодії людей з їхнім оточенням. Принципи прав людини і соціальної справедливості є фундаментом соціальної роботи» [19].

У літературі є й інші формулювання цих понять. У залежності від позиції автора в них робиться акцент на різні підстави: а) суб'єкт, щодо якого проводиться соціальна робота, – суб'єкт-об'єкт (індивіди, їх групи, родини, громади і т. д.); б) суб'єкт, що здійснює соціальну роботу (соціальний працівник); в) предмет соціальної роботи (надання професійної допомоги); г) телеологічну доміную (мету) соціальної роботи (реалізація соціальних прав у соціумі, психосоціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція в соціум, повноцінне соціальне функціонування); д) методи здійснення соціальної роботи (надання допомоги у складних життєвих ситуаціях і т. д.).

Головне, як обґрунтовано уявляється, полягає в тому, що практично всі дефініції вказують на телеологію соціальної роботи – як один із різновидів соціальної діяльності вона спрямована на надання допомоги, підтримки, захисту людей і особливо так званих «слабких» соціальних верств і груп. Природно, що така діяльність мала місце із самого початку виникнення людського суспільства, приймаючи різні форми на різних етапах його розвитку. Але в сьогоденних умовах формування і функціонування соціальної держави така діяльність висувається на рівень її домінуючих напрямів.

Разом з тим уявляється важливим помітити, що соціальна робота як різновид професійної діяльності відповідних суб'єктів спрямована не тільки на реалізацію заходів соціальної підтримки «слабких» соціальних груп, але й на вжиття заходів для соціального захисту всього населення. У цьому широкому розумінні соціальна робота стосується кожної людини, усього населення, що дуже наочно свідчить про її істотну локально-територіальну складову.

Таким чином, соціальна підтримка, соціальний захист людей, у цілому соціальна робота визначаються: а) соціальною політикою держави як певною орієнтацією і системою заходів для оптимізації соціального розвитку суспільства; б) практичною організаційною й організаційно-правовою діяльністю державних органів і ОМСВ; в) метою, в основі якої – створення системи відносин між соціальними й іншими групами,

створення тих чи інших умов для задоволення життєвих потреб їхніх представників на локальному рівні функціонування соціуму; г) просторовими межами, в яких вона здійснюється, – локальним соціумом, на рівні якого й у рамках якого функціонують місцеві співтовариства – територіальні громади; д) кадровим потенціалом – вона надається нужденним членам територіальної громади такими самими членами громади на професійній основі (соціальний працівник) чи на принципах добровільності.

У контексті соціальної роботи важливою термінологічною категорією виступає *соціальна реабілітація* (від лат. *re* – повернення, *habilis* – здатність) (психосоціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція в соціум, повноцінне соціальне функціонування), яку слід розуміти як процес відновлення основних соціальних функцій особистості, суспільного інституту, соціальної групи, їхньої соціальної ролі як суб'єкта основних сфер життя суспільства. У сучасне поняття реабілітації входять біосоціальні закономірності відновлення здоров'я і працездатності хворих, інвалідів, інших категорій населення в комплексі із соціальними й економічними умовами, їхніми визначальними. Ця проблема вирішується за допомогою підходу, що передбачає комплексну оцінку біологічного, особистісного і соціального вирішення основної проблеми [20].

У зазначеному аспекті важливе місце належить поняттю «*соціальні гарантії*», оскільки головним об'єктом соціальної роботи є слабо захищені верстви населення. Під соціальними гарантіями слід розуміти систему заходів, нормативних настанов і умов, спрямованих на задоволення (одержання, використання, споживання. – Авт.) певного набору благ і послуг, потреб підтримки життєзабезпечення і діяльного існування людей [21].

Важливим наслідком соціальної роботи є здійснення *соціального управління*, що становить собою один із видів управління в суспільстві, функції якого полягають у регулюванні соціального стану всіх суб'єктів – учасників громадського життя (громадяни, апатриди, іноземці, біженці, переміщені особи, трудящі-мігранти і т. д.), у забезпеченні їх належного розвитку як суб'єктів суспільних відносин, що включає в себе і формування їх конституційно-правового, нормативно-правового й інших правових статусів як повноправних суб'єктів права. Тому для організації соціальної роботи, з урахуванням її специфіки стосовно груп соціального ризику, людей з девіантною поведінкою, дітей і старих, слабо захищених верств населення, уявляється виключно важливим розуміння сутності, механізму й основних компонентів соціального управління, здійснюваного ОМСВ.

Нарешті, ще одним найважливішим термінологічним поняттям у соціальній роботі виступає її безпосередній суб'єкт – *соціальний працівник* (тобто соціоном). Він є однією з ключових, фундаментальних фігур у наданні соціальної роботи. Соціальний працівник – це фахівець у сфері

соціальної роботи; це професія, спеціальність, сукупність спеціальностей у сфері соціальної роботи [22].

Уявляється, що з'ясування термінологічного апарату не тільки буде сприяти адекватному відображенню специфіки дослідження, але й більш глибокому розкриттю питань, що стосуються профільної проблематики. У відзначеному аспекті становить науковий інтерес онтологія соціальної роботи. Варто зазначити, що саме поняття «соціальна робота» 1900 року вперше запропонував С. Паттен стосовно діяльності добровільних помічників у селтльменті (поселенні) [23]. У даний час його семантичне значення значне розширилося і не має однозначної інтерпретації, оскільки це зв'язано з різними стратегіями надання підтримки нужденним людям. У залежності від вузького чи широкого розуміння соціальної роботи намічаються межі предметної пізнавальної сфери, яка в багатьох країнах світу визначається неоднаково, що, природно, є наслідком національних і культурних традицій.

Аналіз дефінітивних визначень соціальної роботи наочно демонструє її органічну єдність з інститутом МСВ. Інтерпретація соціальної роботи на локальний рівень функціонування соціуму в процесуальному аспекті становить собою технологічний (управлінський) ланцюжок з надання допомоги окремим членам, групам членів або всьому ТГ (спільноті, колективу) для посилення чи відновлення їхньої здатності соціального функціонування і створення суспільних умов, що сприяють реалізації цієї мети [24].

У широкому аспекті з правових позицій її слід розуміти як цілеспрямовану діяльність правомочних і компетентних суб'єктів, що сприяє істотним трансформаціям локального соціуму. А саме – суспільним новаціям, вирішенню проблем людських взаємин, сприяє зміцненню здібностей до самостійного функціонування людей у суспільстві, з метою підвищення рівня їхнього благополуччя.

Використовуючи теорії поведінки людини і суспільних систем, соціальна робота виникає там, де відбувається взаємодія людини та її оточення [25]. У цьому контексті дуже переконливі визначення соціальної роботи, що їх пропонують вчені під керівництвом В. І. Мітрохіна, які розуміють її як своєрідний «інститут допомоги в тій чи тій сфері» [26]. Інші дослідники, зокрема А. І. Кравченко, вважають, що соціальна робота повинна допомагати у вирішенні «проблем, що відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя» [27], допомагати «в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних і інших недоліків, що заважають їх повноцінному функціонуванню» [28].

У наведених визначеннях, хоча і неявно, але телеологічно, виявляється процес соціалізації, що може реально здійснитися і реалізуватися тільки на локальному рівні функціонування соціуму в рамках територіальної громади, бо немає жодної людини, яка постійно перебуває на території держави і не є членом відповідної територіальної спільноти (колективу, громади). Тому

безладдя і труднощі в тій чи іншій сфері суспільства, що заважають успішній соціалізації особистості, групи, громади, а саме вона виступає як запорука їх ефективного функціонування, повинні бути усунуті за допомогою соціальної роботи [29].

Особливу увагу стосовно цілей даного дослідження варто звернути на суцільно локальний характер соціальної роботи, на її проведення відповідно до соціологічних і психологічних настанов теорій малих і середніх груп, до яких і належать ТГ, що функціонують на практиці найпевніше не у вигляді деякого ідеального мегаколективу, а у вигляді мезо- і мікроколективів жителів, що проживають на певній території, якою управляє відповідний ОМСВ.

Дійсно, на макрорівні (який ми можемо визначити як загальнодержавний рівень, а також загальний регіонально-локальний рівень соціуму) соціальна робота виступає як певні заходи з поліпшення середовища проживання клієнта. Ця діяльність зв'язана із соціальним адмініструванням – у неї входять питання про законодавчі й інші нормативні заходи, про організацію інфраструктури допомоги, а також суспільні й державні питання регулювання соціальних проблем. Серед них можна виділити такі: а) сприяння і створення нормальних умов життя людини у спільноті; б) запобігання соціально-політичним і національно-етнічним конфліктам; в) виявлення категорій громадян, що потребують допомоги, і освоєння джерел фінансування.

Як бачимо, найважливішими формами діяльності й існування процесу допомоги тут є соціально-політичні акції, робота у сфері громадської освіти, організація функціонування соціальних служб, призначених регулювати суспільні відносини в місцях соціальної напруженості.

На мезорівні соціуму соціальна робота виступає як вид діяльності з надання допомоги родині й різним групам нужденних осіб, причому парадигма допомоги тут є досить широкою. Адже, з одного боку, групи нужденних можуть бути визначені і встановлені державою. Це буде зв'язано з державною соціальною політикою і стратегією допомоги найменш захищеним категоріям громадян. У цьому разі пріоритети встановлює уряд. З іншого боку, пріоритети підтримки можуть встановлюватися окремими територіальними органами соціального обслуговування, що здійснюють свою діяльність під керівництвом ОМСВ, а також благодійними організаціями. Форми діяльності в цьому разі будуть досить різноманітні – від надання різних матеріальних допомог до організації найважливіших сфер життя даних клієнтів. Більш того, варто вказати на синергетичний характер реалізації соціальної роботи на мезорівні – така робота здійснюється під керівництвом місцевих органів виконавчої державної влади, але в обов'язковій координації з ОМСВ, причому навіть щодо тих категорій нужденних, котрі встановлені державою.

На мікрорівні соціальна робота будується, виходячи із запитів конкретного клієнта. Тут вона, як вид професійної діяльності, спрямована

на те, щоб відновити чи зберегти соціетальні (належні до суспільства, розглянутого як єдине ціле. – Авт.; соціетальний статус особистості характеризується станом людини в зовнішньому світі [30]) і психоментальні (робітники. – Авт.) зв'язки індивіда із соціумом, групою чи окремим індивідом. Парадигма допомоги в цьому разі досить широка – від індивідуальних консультацій і патронажу до роботи в групах.

Ще більш переконливий характер у підтвердження авторських викладень несе в собі розуміння соціальної роботи у вузькому значенні, де вона трактується як профільна діяльність, яку здійснюють професійні соціальні працівники серед певних верств населення [31].

Уже відзначалося, що серед більшості дослідників і практиків не існує єдиної думки про те, що є соціальною роботою. Як аргумент, багато хто з них, сповідаючи суворо суб'єктивний підхід, стверджують, що соціальна робота створюється в процесі повсякденної діяльності соціальних працівників і тому буде правильно називати її процесом соціального конструювання, оскільки він існує не як матеріальна реальність, а як світ ідей, що складається з наших уявлень і дій [32].

Уявлення про соціальне конструювання зв'язано з працею соціологів П. Бергера і Т. Лукмана «Соціальне конструювання. Трактат із соціології знання» [33]. Відповідно до їхньої позиції, у соціальному світі, протилежному природному, «реальність» є соціальним знанням, що визначає нашу поведінку. Однак у кожного з нас є власне уявлення про реальність. Поєднуючи наше знання за допомогою різних соціальних процесів, що організують і об'єктивують його, ми створюємо загальне уявлення про реальність. Соціальна діяльність стає звичною, оскільки ми однаково оцінюємо те, що відбувається. Наша поведінка також відповідає певним соціальним правилам, сформованим на основі спільного знання. Коли більшість починає поділяти спільне уявлення про соціальне явище, ці правила інституціоналізуються, тобто вони стають стійкими соціальними механізмами. Потім соціальні уявлення про реальність підтверджуються в процесі присвоєння певних «значень», що і поєднують їх у структуровану і цілком переконливу систему.

Таким чином, соціальне знання відповідно є продуктом людських уявлень, і, що особливо є важливим, формуються ці уявлення в процесі людських комунікацій у рамках територіальних спільнот. Людям це знання здається об'єктивним, бо воно поділяється практично всіма. Оскільки ми виростаємо в середовищі цих уявлень про реальність, то в певному розумінні ми є продуктом суспільства. Отже, соціальне конструювання становить собою циклічний процес, у якому індивіди беруть участь у формуванні значень через інституціалізацію і легітимацію в рамках соціальної структури суспільства. У свою чергу, у результаті включення індивідів у структуру суспільства, створюються правила соціальної поведінки. Можна побачити спіраль постійної трансформації, створення і відтворення соціальних структур, що знову і знову створюють правила, які є основою життя людей.

Слід зазначити, що П. Бергер і Т. Лукман увели термін «соціальне конструювання» в науковий обіг і використовували його в рамках соціології. Останнім часом він широко застосовується в соціальній психології для позначення психологічного підходу, що критикує традиційну позитивістську психологію.

Найбільш відомим представником цього підходу є американський дослідник К. Дж. Джержен [34], який вважає, що традиційне уявлення про існування стійкої особистісної структури, що є основою індивідуальної ідентичності, сумнівно. Кожний з нас має можливість до зміни, що робить нас іншими особистостями. У традиційній же психології робиться акцент на цілісності особистості, що затверджує соціального працівника в думці про неможливість змінити основні цінності іншої людини. Конструктивістська психологія вказує на імовірність змін, тому соціальний працівник, що додержується цих принципів, буде оптимістично настроєний стосовно можливості особистісних змін.

Виходячи із зазначених передумов, М. Пейн визначає концепт соціального конструювання стосовно ідеології соціальної роботи, оскільки окремі теорії підтримуються певними зацікавленими групами, що прагнуть домогтися того, щоб їхня теорія одержала визнання в соціальній роботі. Таким чином, згідно з Пейном, визначається політичне значення теорії [35]. Адже в професійній сфері це відбувається точно так само, як і в суспільному житті. Ті чи інші професійні групи прагнуть уплинути, бо це допомагає їм трансформувати наше уявлення про призначення і практику соціальної роботи і соціального захисту в тому напрямі, що, на їхню думку, необхідний і відповідає їхнім політичним і соціальним інтересам. Тому захисники і прихильники певної позиції використовують ті теорії, що підвищують статус цієї позиції в загальній конструкції соціальної роботи.

При цьому одним зі способів досягнення апологетами певної позиції своєї мети є поширення і використання певних ідей серед практиків, у тому числі й серед муніципальних службовців, що представляють професійний сектор ОМСВ, бо саме вони у своїй щоденній діяльності конструюють соціальну роботу через взаємодію з клієнтами й у контексті соціальних служб. Таким чином, вибираючи теорію для практичного застосування, соціальні працівники і, отже, ОМСВ апіорі й фактично впливають на процес конструювання соціальної роботи, оскільки те, що вони роблять, є чи стає соціальною роботою.

Варто зазначити, що загальне дискурсивне поле соціальної роботи, яке організує ОМСВ, – це локальний простір взаємодії між людьми чи групами людей, що показує основні розходження між значеннями, які вони додають будь-чому. Основні ж розходження в підходах до розуміння й організації соціальної роботи ОМСВ зв'язані з розходженнями в поглядах і доктринальних підходах на те, яким

повинний бути соціальний захист і як ОМСВ будуть його організовувати і реалізовувати в рамках ТГ.

Серед згаданих доктринальних підходів, що формують своєрідну рольову функцію ОМСВ у соціальній роботі, можна виділити такі:

а) *рефлексивно-терапевтичний підхід*. Англійський дослідник Л. Домінеллі називає його *підходом терапевтичної допомоги* [36]. З погляду цього підходу, основною телеологічною настановою соціальної роботи є забезпечення благополуччя індивідів, груп і мікросоціальних груп у суспільстві через сприяння особистісному розвитку і самореалізації. Постійна спіраль взаємодії між соціальними працівниками і клієнтами змінює уявлення клієнтів і дозволяє соціальним працівникам впливати на цей процес. Схожим чином клієнти впливають на світосприймання соціальних працівників, що помітно з часом і накопиченням досвіду. Цей процес взаємного впливу робить соціальну роботу рефлексивною, бо він відповідає соціальним інтересам практичної діяльності соціальних працівників і формує їхнє уявлення про практику. Завдяки цьому процесу клієнти набувають здатності управляти своїми почуттями і будувати своє життя. Знаходження особистісної сили допомагає їм перебороти труднощі. Даний підхід відображає соціально-демократичну політичну філософію соціальної роботи, яка полягає в тому, що економічний і соціальний розвиток повинний здійснюватися разом з рухом до індивідуального і соціального розвитку. Він лежить в основі багатьох уявлень про сутність соціальної роботи, але разом з тим піддається модифікації і критиці в рамках двох інших теоретичних підходів;

б) *соціал-колективістський підхід*. З позицій цього підходу, метою соціальної роботи є забезпечення співробітництва і взаємної підтримки в суспільстві, для того щоб найбільш незахищені й неблагополучні соціальні групи могли знайти здатність до самостійного життя. Соціальна робота налагоджує зв'язки між клієнтами і соціальними системами, стимулює активність людей, надає можливості для одержання нових знань і співробітництва, формуючи об'єднання й організації, в яких кожний може брати активну участь. Еліта зосереджує і тримає у своїх руках владу і ресурси в суспільстві з метою свого власного збагачення. Це призводить до утиску інших верств населення. Соціальна робота прагне протистояти цьому процесу за допомогою створення більш рівноправних відносин у суспільстві. Л. Домінеллі називає цей підхід *емансипаторним* (визвольним), бо він уособлює і підкреслює ідею звільнення людей від утиску [37]. Інші автори, наприклад Б. Піз і Дж. Фук, визначають його як *трансформаційний*, бо він закликає до перетворення суспільства з метою захисту найбільш бідних і пригноблених верств. Більш того, представники цього підходу підкреслюють, що індивідуальний і соціальний розвиток цих верств населення неможливий доти, поки не будуть проведені соціальні перетворення [38]. При цьому такі ціннісні концепції соціальної роботи, як, наприклад, етичний кодекс, визначають цю мету. У них соціальній справедливості надається статус головної

цінності в соціальній роботі. Даний підхід є відображенням соціалістичної політичної філософії, відповідно до якої планова економіка і соціальне забезпечення сприяють установленню рівності й соціальної справедливості. Варто зазначити, що саме такий підхід до соціальної роботи домінує в діяльності незалежних держав, що утворилися на пострадянському просторі;

в) *індивідуал-реформістський підхід*. У його контексті соціальна робота розглядається як частина соціального захисту, що пропонує індивідам суспільство. Вона відповідає потребам людей, надає соціальні послуги, підвищує їхню якість і ефективність. Л. Домінеллі, як і М. Девіс, визначає його як *підхід підтримки стабільності* [39]. Відповідно до їх позиції, соціальна робота підтримує соціальний порядок і соціальну структуру суспільства, а також підтримує людей у важких ситуаціях, повертає їх до стабільного стану. Цей підхід відображає ліберальну, раціонально-економічну політичну філософію, що затверджує гарантовану законом особисту свободу в умовах ринкової економіки як найкращий варіант організації суспільства.

Проведення системного аналізу наведених алгоритмів до становлення концептуальних підходів соціальної роботи дозволяє дійти висновку про те, що в кожному з них міститься своя філософія, телеологія й організаційна позиція про форми соціальної роботи в забезпеченні соціального захисту в будь-якому суспільстві. Тому апологети кожного з них критикують інші підходи чи намагаються внести в них виправлення. Наприклад, прагнення до особистісного і соціального розвитку, характерне для рефлексивно-терапевтичного підходу, вважається неможливим у соціал-колективістському підході, бо інтереси еліт обмежуватимуть можливості гноблених груп доти, поки не будуть проведені важливі соціальні реформи. Просте прийняття соціального порядку, що має місце в рефлексивно-терапевтичному й індивідуал-реформістському підходах, підтримує і підкріплює позицію еліт. З погляду апологетів соціал-колективістського підходу, така позиція заперечує рівні можливості для представників гноблених верств населення, що повинні бути головними клієнтами соціальної роботи. Індивідуал-реформісти затверджують, що спроба змінити суспільство в напрямі більшої рівності чи особистісного і соціального зростання за допомогою індивідуального і суспільного розвитку в повсякденній практиці уявляється нереалістичною. Річ у тім, що практичними цілями соціальної роботи є невеликі індивідуальні зміни, що не можуть привести до масштабних соціальних і особистісних трансформацій. Крім того, власники капіталу соціальних служб, що фінансують і санкціонують соціальні програми, зацікавлені, головним чином, у гармонічних і безконфліктних відносинах суспільства й окремих індивідів. Кардинальні зміни не в їхніх інтересах. Саме тому представники індивідуал-реформістського підходу схильні залишатися в рамках своєї ідеології.

Проте варто констатувати, що всі три підходи мають подібності. Наприклад, головними темами рефлексивно-терапевтичного і соціалістичного підходів є зміна і розвиток. У рефлексивно-терапевтичному, а також індивідуал-реформістському підходах в основному акцент робиться на роботі з індивідом, а не на досягненні соціальних цілей. Отже, більшість концепцій соціальної роботи містять у собі елементи різних підходів. Іноді, як альтернатива, визнається цінність їхніх окремих елементів. Наприклад, прихильники соціал-колективістського підходу критикують повне прийняття існуючого соціального порядку, характерне для індивідуалістського і терапевтичного підходів. У той самий час багато представників цього підходу згодні з тим, що допомога окремим індивідам у їх самореалізації може здійснюватися в рамках існуючих соціальних систем. Подібна підтримка сприймається як певний крок до зміни суспільства.

Висновки. Уявляється, що в умовах реформування держави і суспільства, становлення ефективної ринкової економіки в Україні в практиці соціальної роботи різні підходи можуть і доповнювати і виключати один одного. Отже, в ОМСВ з'являється можливість моделювання системи соціальної роботи з членами ТГ в залежності від місцевих інтересів і пріоритетів, а також у залежності від фінансово-економічної бази ОМСВ.

Використані джерела:

1. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – С. 90.
2. Там само.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения : учеб. пособие для вузов / Е. Е. Мачульская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Книжный мир, 1999. – С. 4.
4. Болотіна Н. Б. Вказ. твір. – С. 91.
5. Життлер А. В. Організація соціального забезпечення у Франції : конспект лекцій / А. В. Життлер. – К., 1993. – С. 3.
6. Болотіна Н. Б. Вказ. твір. – С. 92.
7. Арутюнян Г. Г. Социальная защита / Г. Г. Арутюнян, М. В. Баглай // Конституционное право : энцикл. словарь. – М. : Норма, 2006. – С. 459.
8. Шляхтун П. П. Конституційне право : словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – С. 490-491.
9. Лазор О. Я. Місцеве управління: поняття, терміни, визначення / О. Я. Лазор, О. Д. Лазор. – К. : Дакор, 2004. – С. 174.
10. Там само.
11. Шляхтун П. П. Вказ. твір. – С. 491.
12. Доэл М. Практика социальной работы : пер. с англ. / М. Доэл, С. Шадлоу. – М. : АО «Аспект Пресс», 1995. – С. 12.
13. Баркер Р. Словарь социальной работы : пер. с англ. / Р. Баркер. – М. : ИСР АРСС, 1994. – С. 34.
14. Холостова Е. И. Социальная работа: теория и практика / Е. И. Холостова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 22.
15. Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе / М. А. Гулина. – СПб. : Питер, 2008. – С. 87.
16. Волгин Н. А. Социальная политика : энциклопедия / Н. А. Волгин. – М. : Альфа-Пресс, 2006. – С. 112.

17. Социальная работа [Электронный ресурс] // Википедия (Свободная энциклопедия). – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
18. Кравченко А. И. Краткий социологический словарь / А. И. Кравченко. – М. : Проспект, 2009. – С. 265.
19. Див.: Социальная работа: введение в профессиональную деятельность : учеб. пособие / отв. ред. А. А. Козлов. – М. : КНОРУС, 2005. – С. 91.
20. Понятие реабилитации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.help.ru/reabil/3/>
21. Волгин Н. А. Социальная политика : энциклопедия / Н. А. Волгин. – М. : Альфа-Пресс, 2006. – С. 177.
22. Баркер Р. Словарь социальной работы : пер. с англ. / Р. Баркер. – М. : ИСР АРСС, 1994. – С. 44.
23. Понятие социальной работы. – М. : МГСУ, 2005. – С. 4.
24. Див., например: Казарян М. Ю. Социальная работа в молодежных организациях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://209.85.135.104/search?g=cache:yf1Wio2b8_IJ:psi.lib.ru/statyi/sbornik/socrmol.htm
25. Этика социальной работы. Белорусская ассоциация социальных работников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://basw-ngo-by.net/page.php?parent=2650&issue_id=2640;
26. Див.: Философия социальной работы / под ред. В. И. Митрохина. – М. : МГСУ «Союз», 1998. – С. 7.
27. Кравченко А. И. Социология : справ. пособие / А. И. Кравченко. – М. : Московский лицей, 1996. – С. 77.
28. Теория и практика социальной работы / под ред. В. Н. Ларской. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1995. – С. 31-32.
29. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К. : МАУП, 2003. – С. 7.
30. Гуленко В. В. Социетальный статус личности / В. В. Гуленко // Соционика, ментология и психология личности. – 1998. – № 1. – С. 16-21.
31. Этика социальной работы. Белорусская ассоциация социальных работников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://basw-ngo-by.net/page.php?parent=2650&issue_id=2640;
32. Пэйн М. Социальная работа: Современная теория / М. Пэйн. – М. : Издат. Центр «Академия», 2007. – С. 11.
33. Бергер П. Социальное конструирование. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Академия-Центр : Медиум, 1995. – 323 с.
34. Джержен К. Дж. Движение социального конструктивизма в социальной психологии / К. Дж. Джержен // Социальная психология. Саморефлексия маргинальности : хрестоматия. – М. : ИНИОН РАН, 1995.
35. Payne M. What is Professional Social Work? / M. Payne. – Birmingham : Venture, 1996.
36. Dominelli L. Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice / L. Dominelli. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2002. – P. 34.
37. Там само. – P. 38.
38. Pease B. Transforming Social Work Practice: Postmodern Critical Perspectives / B. Pease, J. Fook. – London : Routledge, 1999. – P. 36.
39. Dominelli L. Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice / L. Dominelli. – Basingstoke:Palgrave Macmillan, 2002. – P. 42; Davies M. The Essential Social Worker: a Guide to Positive Practice / M. Davies. – 3rd ed. – Aide shot : Arena, 1994. – P. 112.

Рецензент: д.ю.н., старший науковий співробітник, доцент Батанов О.В.